«8D03106-Аймақтану» білім беру бағдарламасы бойынша
философия докторы (PhD) дәрежесін алуға арналған
Усерова Қарлығаш Қайратқызының
«Еуразиялық регионализм және көпвекторлы Қазақстан
Республикасының сыртқы саясаты» диссертациясына

АҢДАТПА

Диссертациялық зерттеудің жалпы сипаттамасы диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатын қалыптастыру мен іске асырудың сыртқы саяси ортасы ретінде еуразиялық аймақтандыруды кешенді талдауға арналған. Жұмыста қазіргі аймақтануды түсінудің теориялық-әдіснамалық тәсілдері зерттеледі, халықаралық жүйенің трансформациясы жағдайында Қазақстанның көпвекторлығының эволюциясы ашылады, сондай-ақ Еуразиялық кеңістіктің негізгі интеграциялық және кооперациялық форматтарына елдің қатысу тетіктері талданады. Қазақстанның егемендік пен халықаралық субъективтілікті нығайту үшін институционалдық, көліктік-логистикалық, энергетикалық және дипломатиялық құралдарды пайдаланатын орта держава, аймақтық делдал және стратегиялық түйін ретіндегі рөліне ерекше назар аударылды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. 2014 жылдан кейінгі жаһандық өзгерістер, украин дағдарысы, санкциялық соғыстар және АҚШ пен ҚХР арасындағы өсіп келе жатқан қарама-қайшылық, пандемия және Ресей-Украина соғысы басталғаннан кейін әлем аз тұрақты және болжамды бола бастады. Әлем жаһандық тәртіптен аймақтық тәртіпке ауысады. Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейін әлемде жаһандану идеясы басым болды, яғни тауарлардың, технологиялардың және идеялардың еркін қозғалысы. Өзара тәуелділік пен өзара әсер мемлекеттерді Біртұтас экономикалық және саяси жүйеге алып келді.

Алайда, 2010 жылға қарай жаһандану негізгі күш болуды тоқтататыны белгілі болды. ЕО, ЕАЭО, АСЕАН, ШЫҰ, ОТГ және басқа да мемлекеттер өздерінің ұлттық мүдделерін қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету, сондай-ақ күштің сыртқы орталықтарына тәуелділікті азайту мақсатында бірігеді.

Еуразия аймақтандыру процестері белсенді жүріп жатқан әлемнің негізгі аймақтарының біріне айналуда. Қазақстан Еуразияның орталығында бола отырып, түрлі интеграциялық жобалар мен өңірлік бастамалар арасындағы байланыстырушы буын ретінде әрекет етеді. Қазақстан аумағы арқылы Орта дәлізді қоса алғанда, маңызды логистикалық маршруттар өтеді. Бұл Қазақстанның өзгермелі геосаясат жағдайында өңірлік байланыстарды қалыптастырудағы маңызды буынға айналатынын айғақтайды.

Сонымен қатар, Қазақстан көпвекторлы сыртқы саясатты жүргізуді жалғастыруда. Алайда, көп векторлық қатып қалған құрылым емес, ол дамып, дамиды. Бірінші кезеңде көпвекторлық жас Республиканың тәуелсіздігін, аумақтық тұтастығын сақтаудың ерекше нысаны болды. Көпвекторлық эволюцияның екінші кезеңінде тұрақты тепе-теңдік пен экономикалық

пайданы белсенді іздеу жүреді. Үшінші кезеңде көпвекторлық жаңа геосаясат жағдайында тәуекелдерді белсенді басқаруды және тәуекелдерді әртараптандыруды көздейтін хеджирлеу ерекшеліктеріне ие болады.

Диссертацияда «хеджирлеу» ұғымы Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатын түсіндіру үшін талдамалық құрал ретінде пайдаланылады. Бұл термин кооперация мен мемлекеттің сыртқы саяси бағытындағы тепе-теңдікті сақтаудың үйлесімін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Осылайша, диссертациялық зерттеудің өзектілігі қазақстандық Еуразиялық аймақтандырудың Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатының маңызды бөлігіне айналуында жатыр. Өзгермелі әлемдік тәртіп жағдайында Қазақстан егемендікті нығайту және жаңа сын-тегеуріндерге бейімделу үшін ЕАЭО, ШЫҰ, ОТГ, С5+1 сияқты ұйымдарға өзінің қатысуын пайдаланады.

Осы процестерді талдау Еуразиялық өңірлік жобалар шеңберінде ҚР көпвекторлығының қалай дамитынын жақсы түсінуге көмектеседі.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты елдің еуразиялық процестерге қатысуының нысаны ретінде аймақтандырудың көп деңгейлі процесін және жаһандық өзгерістер жағдайындағы көпвекторлы сыртқы саясаттың эволюциясын талдау болып табылады. Талдау негізінде аймақтық ынтымақтастық тетіктері елдің егемендігін нығайтуға, сондай-ақ Қазақстанның геосаяси өзгерістерге бейімделуіне қалай ықпал ететінін анықтау.

Диссертацияның мақсатына жету үшін келесі **міндеттерді шешу қажет:**

1. Аймақтандырудың теориялық негіздерін ашу, Қазақстан Республикасының сыртқы саясатын талдау үшін көпвекторлық тұжырымдамалар мен орта держава теориясын қоса алғанда, негізгі және арнайы тәсілдерді жүйелеу.

2. Еуразиялық аймақтандырудың мәнін айқындау және елдің жаңа әлемдік шындыққа бейімделуінің негізгі индикаторлары мен құралдарын анықтай отырып, оның жүйесіндегі Қазақстанның орнын талдау.

3. Еуразиялық аймақтандырудың және Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатын зерттеу құралы ретінде деңгейлік талдау әдіснамасын айқындау.

4. Қазіргі еуразиялық аймақтандырудың трансформациясын талдау және Қазақстанның көпвекторлық қағидасына негізделген өзгермелі аймақтық архитектурадағы орнын анықтау.

5. Еуразиялық аймақтандырудың институционалдық және функционалдық нысандарын зерттеу, олардың мүмкіндіктері мен шектеулерін анықтау, сондай-ақ олардың дамуындағы ҚР рөлін талдау.

6. Еуразиялық аймақтандырудың түрлі форматтарына Қазақстан Республикасының қатысуының тиімділігін бағалау үшін деңгейлік талдау қолдану, микро-, мезо- және макродеңгейлерде ұлттық мүдделерді іске асыру ерекшеліктерін анықтау.

7. Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатының шағын державаның тірі қалу стратегиясынан еуразиялық аймақтандырудың шеңберінде орта державаның дербес бағытын қалыптастыруға дейінгі эволюциясын қадағалау.

8. Институцияландыру, энергетикалық дипломатия, өзгермелі геосаяси ортаға бейімделу тетіктерін анықтай отырып, деңгейлік талдау арқылы көпвекторлықты талдау.

9. 2022 жылдан кейінгі көп векторлық трансформацияны бағалау, теңгерімдеудің белсенді хеджирлеуге көшуін тіркеу.

Зерттеу гипотезасы Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты негізгі құрал болып табылады, ал аймақтандыру оны іске асырудың негізгі нысандарының бірі болып табылады. Еуразиялық бірлестіктерге қатыса отырып, ел егемендікті нығайтады, сыртқы тәуекелдерді азайтады және күш орталықтары арасындағы мүдделер тепе-теңдігін сақтайды.

Теориялық-әдіснамалық негіз және зерттеу әдістері

Диссертацияның теориялық негізін халықаралық қатынастардың классикалық және заманауи теориялары (құрылымдық реализм, неолибералдық институционализм, конструктивизм), сондай-ақ аймақтандыру, жаңа аймақтандыру, орта держава теориясы, күрделі өзара тәуелділік және аймақтық қауіпсіздік кешендері құрайды. Орта мемлекеттердің сыртқы саясатын зерттеу шеңберінде әзірленген институционалдық хеджирлеу тұжырымдамасы да қолданылады.

Әдістемелік тұрғыдан жұмыс деңгейлік талдауға (микро-, мезо, макродеңгей), салыстырмалы және кейс-стади тәсілдеріне, құрылымдық-функционалдық, институционалдық және жүйелік талдауға сүйенеді. Деңгейлік тәсілді қолдану еуразиялық аймақтандырудың саяси, экономикалық, институционалдық және бірегейлік өлшемдерін біріктіруге мүмкіндік береді.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы Қазақстанның еуразиялық саясатын кешенді талдауда жатыр. Диссертация келесі тәсілдерді ұсынады:

1. Алғаш рет еуразиялық аймақтандыру шеңберіндегі Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясатын талдау кезінде деңгейлік талдау әдіснамасы қолданылды. Бұл тәсіл өзгермелі геосаясат жағдайында өзінің сыртқы саясатын жүргізетін орта державаның стратегиясын қарастыруға мүмкіндік береді.

2. Қазіргі еуразиялық аймақтандыру посткеңестік жабық кеңістік емес, экономикалық, институционалдық және әлеуметтік-мәдени өзара іс-қимыл элементтерін біріктіретін гибридті модель екендігі көрсетілген. Бұл жүйеде Қазақстан модератор, көп деңгейлі өзара іс-қимылдың бастамашысы ретінде әрекет етеді, стратегиялық тепе-теңдікті сақтау үшін институционалдық тетіктерді пайдаланады.

3. Қазақстанның көпвекторлығы икемді көшбасшылықтың нысаны болып табылады, онда ел өзінің дербестігін нығайту және өзгермелі

Еуразиялық жүйеде өзара тәуелділікті тиімді басқару үшін ынтымақтастықтың әртүрлі бағыттарын (Батыс, Қытай, түркі, Оңтүстік) пайдаланады.

4. Хеджирлеу тұжырымдамасы Қазақстан формализацияланған (ЕАЭО) және неғұрлым икемді (ШЫҰ, ОТГ) ынтымақтастық форматтарына қатысуды үйлестіретін тетік ретінде негізделген. Бұл тұрғыда көпвекторлылық реактивті саясат ретінде емес, жаңа еуразиялық архитектурада Қазақстанның егемендігін нығайтуды және субъективтілігін арттыруды қамтамасыз ететін институционалдық хеджирлеудің құрылымдық моделі ретінде түсіндіріледі.

Диссертацияның қорғауға шығарылатын негізгі нәтижелері:

1. Қазіргі аймақтандыруды табиғаты теориялық пікірталастың тақырыбы болып қала беретін көп қабатты және динамикалық процесс ретінде қарастырған жөн. Егер реализм мен неореализм оны күш пен күш тепе-теңдігін қайта бөлу құралы ретінде атап көрсетсе, либералды тәсілдер өзара тәуелділікті институционализациялауға баса назар аударады, ал конструктивизм сәйкестілік пен нормалардың қалыптасуы ретінде орта держава теориясы мен көпвекторлық тұжырымдама шағын және орта мемлекеттердің стратегиясын жаңаша түсіндіруге мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда аймақтандыру интеграцияның бір түрі ғана емес, сонымен бірге өзгеріп жатқан әлемдік тәртіпті теңдестіру, хеджирлеу және нығайту тетігі ретінде әрекет етеді.

2. Деңгейлік талдауды қолдану еуразиялық аймақтандырудың түрлі форматтарына қатысу арқылы ұлттық мүдделерді іске асыру тетіктерін айқындай отырып, Қазақстанның жаһандық, аймақтық және ұлттық деңгейлердегі өзара іс-қимыл жүйесі ретіндегі көпвекторлылығын кешенді түрде ашуға мүмкіндік берді. Бұл тәсіл Қазақстанның сыртқы саяси бағыттарды әртараптандыру, субъективтілікті нығайту және өзін аймақтық көшбасшы ретінде көрсету үшін қатаң интеграциялық бірлестіктерге (ЕАЭО) қатысудан бастап ынтымақтастықтың икемді платформаларына (ШЫҰ, С5+1) дейін көп деңгейлі институционалдық және стратегиялық құралдарды пайдаланатынын көрсетті. Осылайша, деңгейлік талдау көпвекторлы сыртқы саясаттың тиімділігін бағалап қана қоймай, оның Қазақстанның күрделі еуразиялық геосаяси ортадағы тұрақтылығын қалай қамтамасыз ететінін түсіндіруге мүмкіндік береді.

3. Еуразиялық аймақтандыруды Қазақстан аймақтық тәртіпті трансформациялау жағдайында мінез-құлық стратегиясын құратын құрылымдық сыртқы саяси контекст ретінде қарастырған жөн. Бұл ортада ҚР интеграциялық процестердің қатысушысы ғана емес, сонымен қатар институционалдық тетіктер, көліктік-логистикалық дәліздерді дамыту және энергетикалық өзара байланыс арқылы олардың бағыттарына әсер ететін белсенді актор ретінде әрекет етеді. Формализацияланған бірлестіктерді де, ынтымақтастықтың баламалы форматтарын да пайдалану сыртқы саяси векторларды әртараптандыруға, стратегиялық дербестікті нығайтуға және Қазақстанға Еуразиялық кеңістіктің негізгі логистикалық және үйлестіруші торабының рөлін бекітуге мүмкіндік береді.

4. Көпвекторлық тек саяси бағыт қана емес, сонымен қатар жаһандық белгісіздік жағдайында бейімделуді, теңгерімдеуді және хеджирлеуді қамтамасыз ететін Қазақстанның еуразиялық аймақтандырудың құрылымдық негізі болып табылады. 2022 жылдан кейін Қазақстан ашықтық пен тұрақтылыққа негізделген аймақтандырудың прагматикалық моделін ілгерілету және субъективтілікті нығайту үшін институционалдық, энергетикалық, дипломатиялық және цифрлық құралдар кешенін пайдаланды. Көпвекторлық күштер тепе-теңдігін, институционалдық ынтымақтастықты және стратегиялық хеджирлеуді біріктіретін сыртқы саясаттың икемді нысаны ретінде әрекет етеді, бұл оны бірегей ұлттық стратегия және орта мемлекеттердің сыртқы саяси мінез-құлқының мысалы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

5. Еуразиялық аймақтандыру контекстіндегі Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясаты шағын державаның тірі қалу стратегиясынан аймақтық бірлестіктерге (ЕАЭО, ШЫҰ, ОТГ, С5+1) көп форматты қатысуға негізделген институттандырылған хеджирлеу және стратегиялық теңгерімдеу моделіне дейін дамыды. Бұл трансформация реактивті бейімделуден тәуекелдерді белсенді хеджирлеуге және сыртқы саяси мүмкіндіктерді кеңейтуге көшуді көрсетеді, бұл Қазақстанға егемендікті нығайтуға, халықаралық субъективтілікті күшейтуге және Еуразияның өзгермелі геосаяси конфигурациясында тұрақтылық тетігі ретінде көпвекторлықты пайдалануға мүмкіндік береді.

Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы

Диссертацияның теориялық тұжырымдары мен эмпирикалық нәтижелері аймақтандыруды, көпвекторлы сыртқы саясатты және орта державалардың стратегияларын зерттеудің тұжырымдамалық тәсілдерін одан әрі дамыту үшін пайдаланылуы мүмкін. Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы оның ережелері мен ұсынымдарын сыртқы саяси стратегияларды әзірлеу, аймақтық форматтарға қатысу және Еуразиялық ынтымақтастықтың тәуекелдері мен мүмкіндіктерін бағалау кезінде Қазақстан Республикасының сыртқы саяси бейіні және талдамалық бейіні органдарының қызметінде пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Жұмысты апробациялау

Диссертацияның негізгі ережелері әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының отырыстарында талқыланды. Диссертация тақырыбы бойынша орыс және ағылшын тілдерінде 6 ғылыми мақала жарияланды, оның ішінде бір мақала Скопус базасына кіретін рецензияланатын ғылыми журналда және Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған журналдарда 5 мақала жарияланды.

Диссертациялық зерттеудің құрылымы

Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған дереккөздер тізімінен тұрады.